

ЖАНУБИЙ МИНТАҚАДА ҚАДИМИЙ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ЎСУВ ДАВРИ ВА КАСАЛЛАНИШ ДАРАЖАСИ

Жўраев Диёр Турдикулович, қ.х.ф.д., к.и.х.,
Дилмуродов Шерзод Дилмуродович, қ.х.ф.д., к.и.х.,
Шермуродов Сардор Зокир ўғли, стажёр тадқиқотчи,
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти.

Аннотация: Мазкур мақолада сугориладиган майдонларда экиб ўрғанилган қадимий юмшоқ буғдой навлар кўчатзори ўсув даври давомийлиги келтириб ўтилган, эртапишар бўлганлари танлаб олинди.

Калим сўзлар: Қадимий юмшоқ буғдой, ўсув даври, униб чиқиш, пишиш, сариқ занг.

Abstract: In this article, the duration of the growing season of the ancient soft wheat cultivars planted in irrigated fields was given, and the early ones were selected.

Keywords: Ancient soft wheat, growing season, germination, ripening, yellow rust.

Аннотация: В данной статье приведена продолжительность вегетационного периода древних сортов мягкой пшеницы, высаженных на орошаемых полях, и отобраны раннеспелые.

Ключевые слова: Древняя мягкая пшеница, вегетационный период, прорастание, созревание, желтая ржавчина.

Буғдой (*Triticum aestivum* L.) дунё кишлоқ хўжалигида энг муҳим бошоқли дон экинларидан бири ҳисобланади. Дунё бўйича ҳар йили 704 миллион тонна дон ҳосили етиштирилади. Юмшоқ буғдой жами экин майдонларининг 17 фоизини эгаллайди. Турли минтақаларда юқори ҳосил ва сифатли дон етиштириш учун тупроқ-иклим шароитларининг ҳисобга олиб илмий асосланган ҳолда минтақа шароитларига мос, барқарор ҳосил берадиган, дон сифат кўрсаткичлари ўзгармас бошоқли дон экинлари навларни яратиш ва жойлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Ковтун В. И. таъкидлашича ҳозирги кунда жаҳонда етиштириладиган буғдой донининг 15-20 фоизи кучли буғдой талабига жавоб берса, дон сифати кучсиз буғдой 50-55 фоизни ташкил этади. Ушбу кучсиз буғдой унига 20-40 фоиз кучли буғдой қўшилсагина сифатли дон бериши мумкин[1].

Ш.Д.Дилмуродов, Н.Б.Бойсунов ва бошқалар фикрича (2018) эртапишар навлар яратишда ўсимликнинг ўсув даври узунлиги генетик жиҳатдан мураккаб эканлигини ўсув вегетация даврининг айрим фазалар узунлигининг йиғиндисидан иборат бўлганлигини ҳисобга олиш лозим. Эртапишар навлар

1-жадвал.

Қадимий навлар кўчатзорида навларнинг ўсув даври давомийлиги (Қарши 2022-йил).

№	Нав номи	Униб чиқиш, сана	Туплаш, сана	Найчалаш, сана	Бошоқлаш, сана	Тўлиқ пишиш, сана	Ўсув даври, кун	Сариқ занг (%)
1	Қизил буғдой	19.ноя	05.янв	26.мар	23.апр	15.июн	157	R
2	Букор бобо	24.ноя	07.янв	19.мар	18.апр	12.июн	165	R
3	Оқ буғдой 1	22.ноя	06.янв	24.мар	23.апр	18.июн	157	R
4	Оқ буғдой 2	23.ноя	07.янв	24.мар	24.апр	10.июн	166	R
5	Туя тиш	21.ноя	05.янв	26.мар	25.апр	20.июн	154	10MR
6	Сурхак	20.ноя	07.янв	27.мар	24.апр	11.июн	162	R
7	Грекум	20.ноя	05.янв	25.мар	25.апр	17.июн	156	R
8	Кал буғдой	23.ноя	06.янв	19.мар	18.апр	19.июн	157	R
9	Қизил шарк	24.ноя	08.янв	24.мар	24.апр	12.июн	165	R
10	Қора қилтиқ	21.ноя	07.янв	19.мар	23.апр	15.июн	159	15MR
11	Қизил бошоқ	19.ноя	05.янв	26.мар	18.апр	19.июн	153	R
12	Оқ бошоқ	21.ноя	06.янв	27.мар	19.апр	13.июн	161	R
13	Қайроқ тош	20.ноя	07.янв	24.мар	18.апр	14.июн	159	R
14	Қизил буғдой (Ўзун)	19.ноя	08.янв	27.мар	22.апр	15.июн	157	15MS
15	Қизил буғдой (Бойсук)	21.ноя	08.янв	24.мар	21.апр	09.июн	165	R
16	Ғаллакор	20.ноя	07.янв	26.мар	16.апр	16.июн	157	R
17	Ғаллакор	20.ноя	05.янв	25.мар	16.апр	13.июн	160	R
18	Ғаллакор	20.ноя	07.янв	27.мар	16.апр	14.июн	159	R
	Энг паст кўрсаткич	19 ноя	5 янв	19 мар	16 апр	9 июн	153	0
	Ўртача кўрсаткич	20 ноя	6 янв	24 мар	20 апр	14 июн	159	0
	Энг юқори кўрсаткич	24 ноя	8 янв	27 мар	25 апр	20 июн	166	0

яратиш учун чатиштирилаётган жуфтнинг биттасида бирор фаза, иккинчисида эса бошқа бир фаза қисқа бўлиши керак. Бундай шакилларни аниқлаш учун ўрганилаётган барча нав ва намуналар устида фенологик кузатишлар ўтказиб, ҳар бир ўсув фазанинг бошланиши ва тугашмуддатини белгилаб бориш керак. Вегетация даври бир хил ўртача бўлган лекин айрим ривожланиш фазалар-давирлари узун —қисқалиги турлича бўлган навларни чатиштириб эртапишар навлар яратиш мумкин[2].

Ўсимликнинг ўсув даври ғалла экинларида, одатда, 2 даврга бўлинади: униб чиқиш-бошоқлаш ва бошоқлаш-пишиш. Униб чиқиш-бошоқлаш даврининг давомийлиги навнинг асосан кўп миқдорда биологик хусусиятларига боғлиқ бўлиб, ташқи муҳит иқлим-шароити кичик даражада аҳамиятга эга, бошоқлаш-пишиш даврида эса ташқи муҳит иқлим-шароити сезиларли даражада таъсир кўрсатади [3].

Марказий Осиё регионидида охириги марта сариқ занг касаллиги эпифитотияси 2009-2010 йилларда қайд қилинган. Бундан ташқари фитосанитар мониторингнинг кўрсатишича, Ўзбекистоннинг дон экиладиган территориясида ҳар йили буғдой зарарланган майдон 30-70%, баъзан 90% гача етади. Тажрибаларда исботланишича, сариқ занг касаллиги билан 80-100 % зарарланган навлар ҳосилдорлиги 18-20 ц/га, 1000 та дон вазни 26,0 г. Касаллик билан ўртача даражада зарарланганда ҳосилдорлик — 30,0 ц/га, чидамли навлар ҳосилдорлиги — 36 ц/га ни ташкил этган. Шуни ҳам қайд этиш лозимки, сариқ занг билан зарарланган буғдой донидан олинган ун нонбоплик сифатини йўқотади [4].

Олиб борилган тадқиқотимиз Қашқадарё вилояти Қарши тумани Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институтидаги

Я. Омонав тажриба даласида амалга оширилди. Қадимий навлар экиш ишлари 2021- йил 30- сентябрда амалга оширилди. Навларнинг униб чиқиши 19-20 ноябр кунига тўғри келди. Эртачи униб чиққан навлардан Қизил буғдой, Қизил бошоқ навлари 19- ноябрда униб чиқди. Қолган навлар 2-3 кун фарқ билан униб чиққанлиги кузатилди. Навларнинг туплаш фазаси 5-8 январ кунларига тўғри келганлиги кузатилди. Қизил буғдой, Туя тиш, Грекум, Ғаллакор навлари 5-январда туплашга ўтганлиги аниқланди. Қизил шарқ, Қизил буғдой (Узун), Қизил буғдой (Бойсук) навлари 8-январда кеч туплаганлиги аниқланди. Найчалаш фазасида дон экинларида бошоқ тортиш қисми бўлиб ҳисобланади. Биринчи бошоқ ҳосил бўлиши асосий пояда ривожланади. Кейин қўшимча пояларда бошоқчалар шакллана бошлайди. Буғдой навларининг найчалаш фазаси 19-27 март кунларига тўғри келди. Букор бобо, Кал буғдой, Қора қилтиқ навлари 19- март кунини найчалаш фазасига эртачи ўтганлиги кузатилди (1-жадвал).

Бошоқлаш фазаси дон экинларида ҳосилдорлик кўрсаткичининг асосий хусусияти ҳисобланади. Чунки бунда маҳсулдор ва ҳосилдор пояларнинг юқори бўлиши ижобий натижа кўрсатади. Қадимий навларда бошоқлаши 16-25 апрел кунларига тўғри келди. Тўлиқ пишиш 9-20 июнгача давом этганлиги кузатилди. Навларнинг униб чиқишдан пишишгача бўлган кунини 153-166 кунгача давом этганлиги кузатилди. Эртачи пишган навлардан Қизил бошоқ нави 153 кун, Туя тиш нави 154 кун, Грекум нави 156 кун, Қизил буғдой, Оқ буғдой-1, Кал буғдой, Қизил буғдой (Узун), Ғаллакор навлари 157 кунда пишганлиги кузатилди. Замбуруғли касалликлардан бири бўлган сариқ занг касаллигига бардошлилиги 15 та навда чидамли, қолган 3 та навда касалликка берилувчанлиги кузатилди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ковтун В. И. Влияние селекции на качество зерна на юге России //Известия Оренбургского государственного аграрного университета. — 2010. — Т. 3. — №. 27-1.
2. Дилмуродов Ш.Д., Бойсунов Н.Б. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида бошақли дон экинлари селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологияларининг ҳолати ва ривожлантириш истиқболлари. Халқаро илмий-амалий конференция. Қарши, 14-15 май 2018 йил. Б 47-48.
3. Аленин, П.Г. Продукционный потенциал зерновых, зернобобовых, кормовых и лекарственных культур и совершенствование технологии их возделывания в лесостепи Среднего Поволжья: монография / П.Г. Аленин, А.Н. Кшникаткина. — Пенза, 2012. — С. 265.
4. Бабоев С.К., Туракулов Х.С., Хасанов Б.А. Гены устойчивости пшеницы к желтой ржавчине и роль эпифитотий в появлении новых рас// Генетика, 2014. Том 50. № 3. —С. 1-7.

UO‘T: 631.52+631.6+633.3

ANDIJON VILOYATI SHAROITIDA KUZGI BUG‘DOY NAVLARIDAN SIFATLI DON YETISHTIRISHNING BIOLOGIK ASOSLARI

Egamov Ilxomjon Uraimovich, q.x.f.d, k.i.x.,
Ashurov Xikmatillo Isroilovich, tayanch doktorant,
Don va dukkakli ekinlar ilmiy-tadqiqot instituti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada kuzgi bug‘doy navlaridan sifatli hosil yetishtirish imkoniyatlari to‘g‘risida ma’lumotlar o‘rin olgan. Tadqiqotning ob’ekti sifatida kuzgi yumshoq (*Triticum aestivum* L) bug‘doyning chetdan introduksiya qilingan “Aleksich”, “Vexa”, “Gurt” va maxaliy “Aziz”, “Navbaxor”, “O‘zbekiston-25” navlari olingan. Tadqiqot natijasida kuzgi bug‘doy navlarini oktyabr oyidi ekish maqsadga muvofiq deb topilgan.

Kalit so‘zlar: kuzgi yumshoq bug‘doy,don, oqsil, nav, Aleksich”, “Vexa”, “Gurt”, maxaliy “Aziz”, “Navbaxor”, “O‘zbekiston-25”.